

PARAFIA UNICKA PW. ŚW. MIKOŁAJA W MURATYNIE W ŚWIETLE OSIEMNASTOWIECZNYCH WIZYTACJI KOŚCIELNYCH

Wprowadzenie

Dzisiejszy Muratyn (Morathino¹) to wieś położona w gminie Łaszczów, w powiecie tomaszowskim, w województwie lubelskim. Miejscowość ta swoimi początkami sięga co najmniej lat trzydziestych XV wieku. W źródle z 1430 roku znajduje się informacja, że Władysław I, książę bełski, nadał ją Mikołajowi Nieborowskiemu, kasztelanowi sochaczewskiemu. W związku z powyższym można domniemywać, że wieś ta ma starsze korzenie, sięgające początku XV stulecia. Nie można także wykluczyć wcześniejszej daty założenia tej wsi.

W okresie staropolskim Muratyn leżał w ziemi bełskiej, która do 1462 roku tworzyła oddzielne księstwo podległe książętom mazowieckim. Po śmierci ostatniego księcia z linii Piastów mazowieckich, Władysława II, ziemia bełska weszła w skład Korony jako odrębne województwo. Pierwotnie województwo to dzieliło się na 5 powiatów: bełski, buski, grabowiecki, horodelski i lubaczowski. Ten ostatni powiat przetrwał do 1531 roku, kiedy to został przyłączony do powiatu bełskiego². W związku z powyższym Muratyn wszedł w skład województwa i powiatu bełskiego, w którym funkcjonował do 1772 roku. W rezultacie I rozbioru państwa polsko-litewskiego wieś dostała się pod panowanie monarchii austriackiej, w której przetrwała do 1809 roku. Wówczas to, w wyniku

¹ P. Dąbkowski, *Podział administracyjny województwa ruskiego i bełskiego w XV wieku*, Lwów 1939, s. 3.

² Z. Głogier, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1903, s. 226. *Źródła dziejowe*, tom XVIII, część I, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, tom VII, część I, *Ziemie Ruskie. Ruś Czerwona*, oprac. A. Jabłonowski, Warszawa 1902, s. 20.

powiększenia Księstwa Warszawskiego Muratyn znalazł się w jego granicach i znajdował się tam do końca wojen napoleońskich. Dalsza zmiana przynależności Muratyna nastąpiła w 1815 roku, kiedy miejscowość znalazła się w granicach utworzonego na kongresie wiedeńskim Królestwa Polskiego zależnego od Cesarstwa Rosyjskiego³.

Ze względu na to, że Muratyn leżał w województwie i powiecie bełskim, ludność jego poddana była oddziaływaniu dwóch funkcjonujących obok siebie diecezji: prawosławnej eparchii chełmskiej (po 1596 roku unickiej) oraz chełmskiej diecezji katolickiej obrządku łańcubskiego. Granice administracyjne obu diecezji niemal się pokrywały, więc zamieszkiwała ją na pewno ludność obydwu wyznań, a po 1596 roku – zarówno dwóch wyznań jak i dwóch obrządków⁴.

Po unii brzeskiej cerkiew unicka stała się jedynym legalnym Kościołem ruskim w Rzeczypospolitej. Prawa Cerkwi prawosławnej zostały uznane dopiero przez sejmy w latach 1607 i 1609. Stosunki między obydwoma Kościołami nie układały się jednak najlepiej, zaś apogeum wrogości miało miejsce w 1623 roku, kiedy to został zamordowany Jozafata Kuncewicz, unicki arcybiskup połocki, późniejszy święty i patron unii⁵. Sytuacja nie uległa zmianie nawet po śmierci Zygmunta III, głównego rzecznika polityki popierania unii i ograniczania praw prawosławia. Wybór w 1632 roku królewicza Władysława na króla doprowadził dopiero do uspokojenia stosunków między prawosławnymi a unitami. Król w *pactach conventach* zobowiązał się wznowić działalność metropolii kijowskiej, zgodził się na wybór metropolity według dawnych praw i wyświęceń przez patriarchę konstantynopolitańskiego za przywilejem królewskim. Postanowienia te zostały zatwierdzone przez sejm w 1635 roku. W tym samym roku także unicy wystarli się o przywilej, który im

³ Więcej na temat historii tej wsi zob. J. Frykowski, E. Niedźwiedz, J. Niedźwiedz, *Dzieje miejscowości gminy Łaszczów. Powiat tomaszowski, Łaszczów-Zamość* 2004, s. 51-53.

⁴ A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 r.*, Lublin-Chełm, 1999, s. 167; A. Mironowicz, *Struktura organizacyjna Kościoła prawosławnego w Polsce w X-XVIII wieku*, [w:] *Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*, red. L. Adamczuk, A. Mironowicz, Warszawa 1993, s. 48-58; L. Bieńkowski, *Diecezja prawosławna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. R. Łukaszyński, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1988, t. III, kol. 132.

⁵ A. P. Dydcz, *Opisanie odnalezienia relikwii św. Jozafata Kuncewicza na tle jego życia oraz dziejów doczesnych szczątków*, „Rocznik Białkopodlaski”, t. XII, 2004, s. 159-176.

zagwarantował dotychczasowy stan posiadania. W tym też roku w królewstwach nastąpił podział cerkwi i monasterów między unitów i prawosławnych, i tym samym dokonano się, i ustalono formalny podział Kościoła wschodniego w Rzeczypospolitej. Względny spokój między obu wyznaniem zakończył się wraz z wojnami w 1648 z Kozakami i w 1654 roku z Rosją. Klęski poniesione przez wojska polskie doprowadziły do wzrostu znaczenia prawosławia i widma całkowitej likwidacji unii. Kościół unicki, choć osłabiony, przetrwał ten burzliwy okres. Kończący wojny rozejm w Andruszowie w 1667 roku pozbawił go wprawdzie na stałe diecezji smoleńskiej, ale umożliwił powrót do połockiej. Natomiast utrata na rzecz Rosji lewobrzeżnej Ukrainy wraz z Kijowem osłabiło prawosławie. Nie bez znaczenia dla dalszego funkcjonowania unii było także osłabienie kozactwa, które dawało oparcie polityczne i militarne Kościołowi prawosławnemu oraz przychylna polityka szlachty⁶.

Niestety, w wyniku zawartego w 1686 r. pokoju wieczystego między Polską a Rosją, metropolie kijowskiemu zostało przyznane zwierzchnictwo nad Kościołem prawosławnym w Polsce, a prawosławnym wolność wyznania i prawo swobodnego kontaktowania się z metropolią w sprawach cerkiewnych. Konsekwencją tych postanowień były częste interwencje rządu rosyjskiego w sprawach naruszenia postanowień, bardzo często domniemanych. W wyniku rozbiorów unicy znaleźli się przede wszystkim w zaborze rosyjskim i austriackim. W zaborze austriackim nazwani grekokatolikami, traktowani byli na równi z łacinnikami. Oba obrządku objęte były systemem rządów józefińskich, polegających na bardzo silnym podporządkowaniu Kościoła państwu. Zdecydowanie gorzej przedstawiała się sytuacja w zaborze rosyjskim. Zaborca uważał, że unię zawarto nieprawie i traktował unitów jako odłączonych przemocą od Kościoła prawosławnego. Planowa akcja nawracania unitów zaczęła się już po II rozbiorze, jej efektem był przyłączenie w 1839 roku Kościoła unickiego w Cesarstwie Rosyjskim do Cerkwi Prawosławnej. Zniesienie unii w cesarstwie i włączenie jej do prawosławia było przedostatnim aktem rozprawy z unią. Ostateczne funkcjonowanie Kościoła unickiego w zaborze rosyjskim zostało przerwane w 1875 roku, kiedy to cesarz Aleksander II ogłosił jego włączenie do Kościoła prawosławnego.

⁶ L. Biękowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. II, Kraków 1970, s. 852-853.

Prawosławna diecezja chełmska funkcjonowała do 8 października 1596 roku, kiedy to w Brześciu nad Bugiem, metropolita Michał Rohaza wraz z częścią hierarchów, w tym władycą chełmskim Dionizym Zbirujskim, ogłosił przyjęcie unii. Po przyjęciu unii ks. D. Zbirujski został pierwszym unickim biskupem chełmskim⁷. Diecezja unicka chełmska pierwotnie obejmowała obszar ziemi chełmskiej, województwa bełskiego (bez okolic Lubaczowa), a także liczne enklawy-parafii⁸. Organizacyjnie dzieliła się na 2 oficjalaty – chełmski i bełski, te z kolei na 13 oraz 22 dekanaty. W granicach dekanatów funkcjonowały parafie, których liczba, zależnie od okresu, była różna, np. w 1772 roku było ich 542⁹. Po pierwszym rozbiorze południowe tereny diecezji, stanowiące około 2/3 jej dotychczasowej powierzchni, zajęte zostały przez Austrię. W ramach dostosowania organizacji kościelnej do nowego podziału administracyjnego monarchii habsburskiej, w 1784 roku tereny te włączono do eparchii lwowskiej i przemyskiej. Dalsze zmiany granic unickiej diecezji chełmskiej miały miejsce na skutek trzeciego rozbioru, podczas którego eparchia utraciła tereny położone na prawym brzegu Bugu. Kolejne zmiany terytorialne diecezji nastąpiły podczas wojen napoleońskich, a granice diecezji ostatecznie ukształtowały się po kongresie

⁷ O unii brzeskiej zob. E. L i k o w s k i, *Unia brzeska*, Warszawa 1907; H. D y ł a g o - w a, *Dzieje unii brzeskiej (1596-1918)*, Warszawa 1996; *Czterechsetciecie zawarcia Unii Brzeskiej 1596-1996: materiały sesji naukowej zorganizowanej w Toruniu w dniach 28-29 listopada 1996 r.*, red. S. A l e x a n d r o w i c z i T. K e m p a, Toruń 1998; *400-lecie unii brzeskiej*, red. K. S o c z y Ń s k i, Warszawa 1996; *Dziedzictwo Unii Brzeskiej*, red. R. D o b r o w o ł s k i, M. Z e m ł o, Lublin-Supraśl 2012; *Unia brzeska 1596 r. Geneza i skutki. Katalog wystawy*, Toruń 1997; *Unia brzeska. Materiały z radomskiego sympozjum*, red. A. H e j d a, Radom 1998; *Unia brzeska, geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, red. R. Ł u ż n y, F. Z i e j k a, A. K e r p i ń s k i, Kraków 1994; *Брестская уния 1596 г. и общественно - политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI - первой половине XVII в.*, ч.1, *Брестская уния 1596 г. Исторические причины*, отв. ред. Б. Флоря, Москва 1996; *Брестская уния 1596 г. и общественно - политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI-первой половине XVII в.*, ч.2, *Брестская уния 1596 г. Исторические последствия события*, отв. ред. Б. Флоря, Москва 1996; М. Дмитриев, *Брестская уния в исследованиях польских и российских историков*, в: *Российско-польские научные связи в XIX-XX вв.*, редкол. В. Волков, Л. Марней, Б. Носов, Москва 2003;

⁸ L. B i e ń k o w s k i, *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce...*, s. 863.

⁹ W. K o ł b u k, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1998, s. 45. W. K o ł b u k, *Kościół wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej 1772-1914*, Lublin 1992, s. 117-125.

wiedeńskim. Podlegały jej wówczas wszystkie parafie unickie w Królestwie Polskim oraz parafia w Wolnym Mieście Krakowie¹⁰.

Protopopia, protoprezbiteria była jednostką terytorialną, odpowiednikiem dekanatu w Kościele łacińskim, na czele której stał protopop. Początkowo sprawował on także władzę sądowniczą, którą utracił w XVIII wieku. Dokładna data utworzenia unickiego dekanatu w Tyszowcach jest nieznana. Wiadome jest natomiast, że w 1573 roku funkcjonowała tam protopopia prawosławna¹¹, można więc sądzić, że podobnie jak struktura terytorialna i organizacyjna Cerkwi prawosławnej po unii nie uległa poważniejszym zmianom, podobnie było i w przypadku dekanatu tyszowieckiego¹². Ilość parafii znajdujących się w protopopi tyszowieckiej w interesującym nas okresie była zmienna. Pierwszy wykaz pochodzi z czasów po zawarciu unii brzeskiej, z lat 1619-1620, i według niego do protopopii tyszowieckiej należały 43 cerkwie¹³. W kolejnym, o ponad pół wieku późniejszym, rejestrze cerkwi z lat 1683-1685 do dekanatu tyszowieckiego należało 42 cerkwie, a więc o jedna mniej w stosunku do poprzedniego spisu¹⁴. Wykaz ten wymienia dwie cerkwie w Tyszowcach, dwie w Łaszczówce, 3 w Tomaszowie i po jednej w Kłątwach, Mikulinie, Nabrożu, Starej Wsi, Dutrowie, Telatynie, Kmiczynie, Łaszczowie, Czartowcu, Siemnicach, Werechaniach, Grodysławicach, Zimnie, Podhorcach, Typinie, Nedeżowie, Wereszczycy, Przeorsku, Wieprzowym Jeziorze, Rogóźnie, Szarowoli, Łosińcu, Ciotuszy, Krasnobrodzie, Krynicach, Tarnawatce, Dzierążni, Komarowie, Niewirkowie, Śniatyczach, Dubie, Zubowicach, Perespie, Honiatyczach i Wakijowie.

Zastanawiające jest to, że w tym spisie wystąpiły tylko dwie cerkwie tyszowieckie, skoro wiadome jest, że w Tyszowcach przynajmniej do

¹⁰ H. D y ł a g o w a, dz. cyt., s. 94.

¹¹ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), Dział I, sygn. 36, k. 307v.

¹² Natomiast samo wprowadzenie unii nie odbyło się w Tyszowcach bez zamieszek na tle religijnym między jej zwolennikami i przeciwnikami. W latach 30. i 40. XVII wieku miały one bardzo gwałtowny przebieg, włącznie z siłowym odbieraniem świątyń, niszczeniem wyposażenia, napadami na kapłanów i wiernych obu stron. Zob.: A. G i l, *Chelmska diecezja unicka 1596-1810. Dzieje i organizacja. Studia i materiały z dziejów chrześcijaństwa wschodniego w Rzeczypospolitej*, Lublin 2005, s. 73-74.

¹³ A. G i l, *Chelmska diecezja unicka 1596-1810...*, s. 152.

¹⁴ A. G i l, *Chelmskie diecezje obrządku wschodniego zagadnienia organizacji terytorialnej w XVII i XVIII wieku*, [w:] *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 3, red. S. S t ę p i e ń, Przemyśl 2000, s. 43-44.

końca XVIII wieku były trzy parafie¹⁵. Być może przypadkowy pożar w latach osiemdziesiątych XVII stulecia zniszczył jedną z cerkwi w mieście, chociaż takiej informacji brakuje w zachowanych źródłach¹⁶. Według kolejnego rejestru cerkwi diecezji chełmskiej, z 3 czerwca 1696 roku protopopia tyszowiecka liczyła 34 parafie¹⁷. Z jednostek oderwanych od protopopi tyszowieckiej utworzono nowy dekanat w Tomaszowie. Kolejne dane dotyczące liczby parafii pochodzą z ok. 1772 roku. Według tego spisu protopopia tyszowiecka liczyła 38 parafii, czyli w stosunku do poprzedniego spisu ich liczba zwiększyła się o cztery jednostki¹⁸. Między tymi dwoma badanymi okresami od Tyszowiec odpadło pięć parafii, tj. w Podhorcach, Typinie, Nedeżowie, Werechaniach i jedna w Mirczu. Pierwsze 4 zostały włączone do dekanatu tomaszowskiego, nie ustalono natomiast, co się stało z parafią w Mirczu. Nie jest także pewne, kiedy do dekanatu dołączono nowe jednostki, ale wiadomo, że były to parafie w Miętkiem, Nowosiółkach, Posadowie, Radostowie, Steniatynie, Turkowicach, Wasylowie, Wiszniowie i Żulicach. Należy zaznaczyć, że taka liczba cerkwi stawiała tę protopopię w rzędzie największych w diecezji chełmskiej¹⁹.

Ponieważ oficjalat belski, za wyjątkiem czterech parafii, został w 1784 roku włączony w skład diecezji galicyjskiej, w związku z tym i dekanat tyszowiecki, stanowiący część tego oficjalu znalazł się w nowej diecezji, w której strukturach funkcjonował do 1810 roku, kiedy to na nowo ziemie te powróciły do eparchii chełmskiej. Szczegółowe dane o protopopi tyszowieckiej, pochodzą dopiero z pierwszej połowy

¹⁵ J. Frykowski, *Parafie prawosławne i unickie w Tyszowcach XVI-XVIII wieku*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 10, 2012, s. 33-48.

¹⁶ J. Frykowski, *Niegrodowe starostwo tyszowieckie w latach 1519-1768. Studium społeczno-gospodarcze*, Tomaszów Lubelski 2009, s. 312-314 (Aneks nr 3. Pożary na terenie starostwa tyszowieckiego w XVI-XVIII w.).

¹⁷ A. Gil, *Chełmskie diecezje obrządku wschodniego...*, s. 50.

¹⁸ W. Kółbuk, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, s. 303-304.

¹⁹ W spisie z lata 1619-1620 większy był dekanat chełmski, liczący 68 cerkwi i protopopia buska z 53 cerkwiami, A. Gil, *Chełmska diecezja unicka 1596-1810...*, s. 152. Według spisu z 1696 r. większymi dekanatem był ponownie chełmski, który liczył 68 cerkwi i belski z 59 cerkwiami. Zob.: A. Gil, *Chełmskie diecezje obrządku wschodniego...*, s. 42-60. Według wizytacji diecezji chełmskiej z lat 1759-1762 większym był tylko chełmski, liczący 54 cerkwie, P. Sygowski, *Unicka diecezja chełmska w protokołach wizytacyjnych biskupa Maksymiliana Ryłły z lat 1759-1762*, [w:] *Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa*, red. S. Stępień, t. 5, Przemyśl 2000, s. 233-285.

XVIII wieku i znajdują się w protokołach wizytacji biskupich i dziekańskich. Na podstawie przeprowadzonych wówczas wizytacji możemy się dowiedzieć o kondycji cerkwi dekanatu tyszowieckiego, ich wyposażeniu i uposażeniu, a także powinnościach wiernych na ich rzecz. Duże zmiany w sieci parafialnej dekanatu tyszowieckiego miały miejsce w okresie józefińskim, kiedy znaczna część diecezji chełmskiej znajdowała się pod zaborem austriackim²⁰. Nastąpiła wówczas likwidacja wielu mniejszych parafii i przekształcenie ich w cerkwie filialne²¹. Według przeprowadzonego spisu duchowieństwa na dzień 31 stycznia 1811 roku protopopia tyszowiecka liczyła 17 cerkwi parafialnych i 27 filialnych²². Dekanat tyszowiecki funkcjonował do 1866 roku, do czasu, kiedy to władze carskie zredukowały ich liczbę z 21 do 12, dostosowując ją do państwowego podziału administracyjnego.

Ogromne znaczenie dla funkcjonowania Cerkwi unickiej miał odbyty w 1720 roku synod w Zamościu, który wprowadził nowe i usankcjonował funkcjonujące już zmiany, upodobnił obrządek unicki do łacińskiego. Wówczas to ustanowiono uroczystość Bożego Ciała, codzienne msze święte, jednolitą administrację sakramentów, wprowadzono monstrancje do wystawiania na ołtarzu oraz miejsce do przechowywania Najświętszego Sakramentu, tzw. tabernakulum. W czasie nabożeństw zaczęto używać organów, a podczas procesji chorągwi, sztandarów, fere tronów i dzwonek. Ponadto odprawiano drogę krzyżową, gorzkie żale, odmawiano różaniec i koronki. Należy nadmienić, że unicy do cerkwi wstawili ławki, konfesjonały oraz boczne ołtarze. Wprowadzone zmiany spowodowały, że cerkwie wznoszone w drugiej połowie XVIII wieku były najczęściej pozbawione ikonostasu. Kapłanom nakazano głosić kazania i wykładać katechizm, pozwolono także nosić takie same sutanny jak księżom katolickim oraz golić zarost. Synod zobowiązał też kapłanów do posyłania synów na naukę do szkół. Wprowadzono wówczas także dalsze ograniczenia władzy dziekanów,

²⁰ W. K o ł b u k, *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835-1875*, s. 15-17.

²¹ Zwano je „skasowanymi” lub „przyłączonymi”. Zob. J. L e w a n d o w s k i, *Grecko-katolicka diecezja chełmska w realiach polityczno-ustrojowych Księstwa Warszawskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F, Historia, vol. LXII, Lublin 2007, s. 79.

²² Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Chełmski Konsystorz Greckokatolicki (dalej: ChKKGK), sygn. 146, s. 152-153.

sprowadzającą się jedynie do sprawowania przez nich funkcji administracyjno-kontrolnych²³.

Podstawowymi źródłami do przedmiotowego artykułu są protokoły z wizytacji parafii. Omówienie wizytacji, jako źródła historycznego oraz literatury do tego zagadnienia, można znaleźć u Stanisława Litaka, Hieronima Edwarda Wyczawskiego i Stanisława Librowskiego²⁴. Istotne znaczenie akt wizytacji dla niniejszego zagadnienia wynika z faktu, że przedstawiają one stan i potrzeby kościoła parafialnego, beneficjum plebana, spisy inwentarza kościoła, cmentarza i budynków gospodarczych.

Artykuł przedstawia historię parafii unickiej pw. św. Mikołaja w Muratynie. Generalnie badany okres obejmuje XVIII stulecie, a kończy się w momencie przekształcenia parafii muratyńskiej w cerkiew filialną i wcielenie jej do parafii Kłątwy, co miało miejsce pod koniec tegoż wieku. Pewne jest, że parafia unicka w Muratynie funkcjonowała w XVII wieku. Niestety, brak danych dla tego okresu, ze względu na to, że w tym czasie rzadziej sporządzano protokoły z wizytacji, albo też do naszych czasów one się nie zachowały, nie pozwala na odtworzenie jej działalności. Na ubóstwo źródeł miało wpływ wiele czynników. Można do nich zaliczyć straty i zniszczenia spowodowane działaniami wojennymi oraz klęskami żywiołowymi²⁵. Nie bez znaczenia dla tego zjawiska był brak

²³ E. Likowski, *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku*, t. 1, Warszawa 1906, s. 38-59; G. Chruszewicz, *Istorija zamojskago sobora (1720 goda)*, Wilno 1880, s. 155-267; A. Gil, I. Skoczylas, *Kościół wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: metropolia kijowska w latach 1458-1795*, Lublin-Lwów 2014, s. 325-342.

²⁴ P. Sygowski, *Wizytacja cerkwi unickiej diecezji chełmskiej przeprowadzonej w latach 1720-1725 przez biskupa chełmskiego i bełskiego Józefa Lewickiego*, [w:] *Studia archiwalne*, II, Lublin 2007, s. 199-232; S. Litak, *akta wizytacyjne parafii z XVI-XVIII wieku, jako źródło historyczne*, „Zeszyty Naukowe KUL”, V (1962), nr 3, s. 43; H.E. Wyczawski, *Wprowadzenie do studiów w archiwach kościelnych*, Warszawa 1956; S. Librowski, *Wizytacje diecezji wrocławskiej*, cz. 1, *Wizytacje diecezji kujawsko-pomorskie*, t. 1, *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 1, *Wstęp ogólny*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 8(1964), s. 5-186.

²⁵ Na temat zniszczeń w diecezji chełmskiej w wyniku wojen z połowy XVII w. zob. A. Gil, *Chełmska Diecezja Unicka w okresie rządów biskupa Jakuba Suszy (1649-1687)*, [w:] *Sztuka sakralna i duchowość pogranicza polsko-ukraińskiego na Lubelszczyźnie (Materiały z Międzynarodowej Konferencji „Sztuka Sakralna Pogranicza”*, Lublin 13-15.10.2005 r.), red. S. Batruch, R. Ziłinko, Lublin 2005, s. 61-66.

skłonności księży Kościoła wschodniego do stałego dokumentowania jego organizacji i swojej działalności – ustna kultura prawna.

Powstanie parafii

Parafia jest podstawową jednostką w strukturze organizacyjnej Kościoła i jednocześnie najbardziej trwałym elementem krajobrazu kulturowego, jest także najmniejszą terytorialnie jednostką organizacyjną Kościoła. Obejmuje obszar zamieszkały przez określoną grupę ludzi, dla której kapłan, wyposażony w specjalne uprawnienia, wypełnia posługi duszpasterskie²⁶. Życie lokalnej społeczności było w całym omawianym okresie nierozdzielnie związane z parafią, która pełniła w jej obrębie o wiele więcej funkcji niż współcześnie. Obok ściśle religijnych spełniała ona także zadania z zakresu oświaty i opieki społecznej oraz stanowiła ważne ogniwo w systemie administracji państwowej. Kontakt wiernych z Kościołem był jednym z zasadniczych czynników integrujących lokalną społeczność. Przymus parafialny, legitymizujący minimalny zakres obowiązujących w tych kontaktach norm, podkreślał i utrzymywał naturalnie więzi tworzące się poprzez związek z Kościołem, pogłębiając tym samym proces konsolidacji zbiorowości zamieszkującej parafię²⁷.

Utworzenie każdej parafii było wynikiem dwóch zasadniczych czynników. Pierwszym z nich była fundacja, która obejmowała budowę świątyni oraz zapewnienie nowej parafii podstaw materialnych. Drugi etap stanowiła erekcja, będąca prawnokanonicznym usankcjonowaniem procesu zapoczątkowanego przez inicjatywę fundatora²⁸.

Dla określenia czasu powstania kościołów parafialnych najbardziej wiarygodne są dokumenty fundacyjne i erekcyjne. Dokument fundacyjny zapowiadał jedynie zaistnienie stanu prawnego, zaś dokument erekcyjny

²⁶ M. Nowodworski, *Parafia*, [w:] *Encyklopedia kościelna*, red. M. Nowodworski, Warszawa 1892, s. 200.

²⁷ E. Wiśniewski, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu. Studium geograficzno-historyczne*, Warszawa 1965, s. 9; Tenże, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, [w:] *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. I, Kraków 1966, s. 237-238; Tenże, *Kościół parafialny i jego funkcje społeczne w średniowiecznej Polsce*, „*Studia Theologica Varsaviensia*”, 7(1969), s. 207.

²⁸ E. Wiśniewski, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu...*, s. 11, 14.

stan ten tworzył²⁹. W przypadku cerkwi parafialnej pw. św. Mikołaja w Muratynie w protokole wizytacji z 1732 roku zachował się odpis erekcji tej świątyni pochodzący z 22 maja 1687 roku³⁰. Jak wynika ze źródła, kolatorem parafii był Łukasz Franciszek z Prusinowa Prusinowski, kasztelan lubaczowski i starosta czerkaski³¹. Darczyńca w akcie napisał: „Przychylając się do pobożnego uczynku poddanych moich muratyńskich, którzy [po] zrujnowanej przez nieprzyjaciela [cerkwi] cerkiew [nową] teraz wystawili, aby w tej nowej do nabożeństwa nie ustawiali [w] ochocie z miejsca dla zaszczytu i pomnożenia Chwały Bożej, ponieważ i wiarę świętą przyjęli”. Z zapisu tego wyraźnie wynika, że nie była to pierwsza świątynia w tej wsi, a kolejna. Wobec powyższego można być pewnym, że korzenie parafii są wcześniejsze i być może sięgają nawet początków XVII stulecia. Z analizy ujawnionych źródeł wynika, że w Muratynie nie było cerkwi prawosławnej, wobec czego zapewne nie było też problemów z wprowadzeniem postanowień unii brzeskiej³².

Parafia unicka w Muratynie funkcjonowała przez prawie cały XVIII wiek, a pod jego koniec została przez władze austriackie zdegradowana do cerkwi filialnej i włączona do parafii Czartowiec³³. Według Witolda Kołbuka likwidacje wielu mniejszych parafii i przekształcanie ich w cerkwie filialne miały już miejsce w okresie józefińskim, kiedy to znaczna część diecezji chełmskiej znajdowała się pod zaborem austriackim³⁴. Bardzo często zdarzało się też, że likwidacja

²⁹ Zasadniczą funkcją dokumentu fundacyjnego było określenie materialnych podstaw funkcjonowania świątyni, bez których nie mogłaby ona spełniać swoich zadań. Zob. W. Wójcik, *Fundacja*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. L. Bieliński, t. V, Lublin 1989, kol. 760-761.

³⁰ APL, ChKGK, sygn. 103, k. 159.

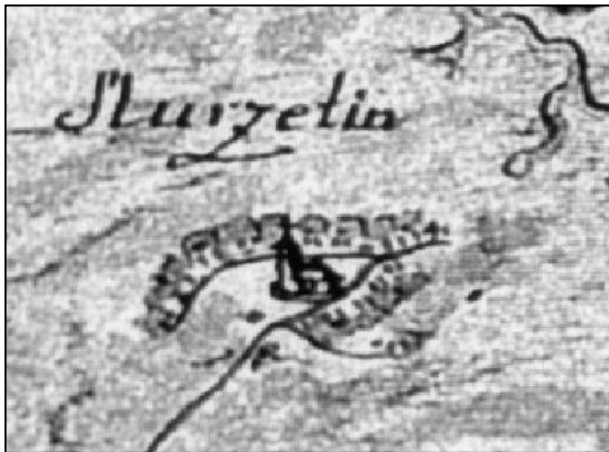
³¹ Kolator, *collator* – patron sprawujący aktualnie opiekę materialną nad cerkwią, posiadający prawo opiniowania kandydatów na proboszczów. Zob. B.M. Seniuk, *Osiemnastowieczna terminologia z zakresu architektury i sztuki cerkiewnej oraz organizacji Kościoła wschodniego. Materiały do słownika na podstawie protokołów wizytacyjnych Eparchii Włodzimierskiej*, [w:] *Polska Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, red. S. Stępień, t. 5, Przemyśl 2000, s. 337.

³² J. A. Drob, *Unia brzeska. Stereotypy i granica kultur 1596-1996*, [w:] *Czterechsetlecie zawarcia unii brzeskiej 1596-1996. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w Toruniu w dniach 28-29 listopada 1996 r.*, red. S. Alexandrowicz i T. Kempa, Toruń 1998, s. 25-32.

³³ В. Слободян, *Церкви Холмської епархії*, Львів 2005, s. 391.

³⁴ W. Kołbuk, *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835-1875*, Lublin 1992, s. 15-17.

parafii następowała po śmierci urzędującego parocha lub po jego rezygnacji z pełnienia funkcji duszpasterskich. Tak było również i w tym przypadku i dotyczyło ks. Teodora Koźmińskiego.

Rys. 1. Muratyn. Wycinek z mapy F. von Miega, *Karte des Königsreiches Galizien und Lodomerien*, 1:28800, 1779-1782. Źródło: Kriegesarchiv Wien, rps. B. IX a, k. 390.

Cerkiew parafialna

Niezbędnym miejscem sprawowania obrzędów religijnych jest świątynia. Budowle o takim charakterze bardzo często są wyposażone w liczne przedmioty, służące wyłącznie kultowi religijnemu takie jak: ołtarze, obrazy, relikwie, kadzielnice itp. Ich obecność wyraża sakralny charakter miejsca; są one też niezbędne przy wielu obrzędach. Wiara w obecność Boga w świątyni zobowiązuje człowieka, który w niej przebywa, do ściśle określonego zachowania.

Pierwszy znany opis cerkwi pw. św. Mikołaja w Muratynie pochodzi z protokołu wizytacji z 24 sierpnia 1732 roku³⁵. We wskazanym źródle świątynia ta została określona jako „bardzo stara, niedawno tam *ab intra quam ab extra* reperowana”. Stan cerkwi nie może dziwić, skoro miała ona wówczas około 45 lat. Przybliżona data jej postawienia jest

³⁵ APL, ChKGK, sygn. 103, k. 160v.

znana dzięki odpisowi aktu erekcji z dnia 22 maja 1687 roku³⁶. Wiadomo także, że była przy niej dzwonnica z trzema dzwonami.

Zdecydowanie więcej informacji o świątyni pochodzi z protokołu wizytacji z 10 października 1760 roku³⁷. Wizytujący wówczas parafię ks. Maksymilian Ryłło, biskup chełmski, zastał budowlę, o której w protokole zapisał: „W ścianach i dachach dobra”. Hierarcha wspominał także, że do świątyni prowadziły drzwi osadzone na żelaznych zawiasach, zamykane na zaszczepekę. O oknach wiadomo tylko tyle, że były w „drewno opravione”. Mimo że w źródle nie podano, z jakiego materiału zbudowana była cerkiew, można być pewnym, że była budowlą drewnianą, pokrytą gontem lub słomą, gdyż tak stawiano najczęściej budowle sakralne nie tylko we wsiach, ale także i w miastach³⁸. Przy cerkwi usytuowana była dzwonnica z czterema dzwonami. Po raz pierwszy zawarta jest też tam informacja o cmentarzu. Co prawda hierarcha nie podał, czy była to nekropolia przycerkiewna, czy też usytuowana za wsią, ale kwestię tę pozwala rozstrzygnąć późniejsze źródło. W wykazie cmentarzy grzebalnych w dekanacie tyszowieckim z 14 kwietnia 1853 roku jest zapis, że w Muratynie cmentarz grzebalny znajdował się przy cerkwi³⁹. Ostatni, o 15 lat późniejszy opis świątyni pochodzi także z protokołu wizytacji, która miała miejsce 30 marca 1775 roku⁴⁰. W źródle tym znajdują się sprzeczne informacje. Wizytator określając stan budynku, na początku protokołu napisał, że „cerkiew w ścianach i dachu [jest] dobra”, natomiast w dekreście zalecił: „Paroch i parafianie powinni się postarać cerkiewne dachy ponaprawiać”. W związku z takim przekazem trudno jest określić, w jakim właściwie stanie było pokrycie cerkiewnego dachu. Wiadomo natomiast, że na świątyni były trzy małe kopułki, a światła dziennego do wnętrza dostarczały cztery drewniane okna. Zmieniło się także zamknięcie drzwi z zaszczepekki na zamek wewnętrzny. Z nowych informacji pojawia się także taka, że cmentarz został ogrodzony.

Wyznacznikiem kondycji i zamożności kościoła, oprócz okazałości bryły świątyni i jej uposażenia, jest także jego zasobność w utensylia.

³⁶ Tamże, k. 159-159v.

³⁷ Tamże, sygn. 110, s. 394.

³⁸ J. G ó r a k, *Kościół drewniane Zamojszczyzny*, Zamość 1986; T e n z e, *Dawne cerkwie drewniane w dawnym województwie zamojskim*, Zamość 1984.

³⁹ APL, ChKKG, sygn. 245, k. 22v.

⁴⁰ Tamże, sygn. 122, k. 284-284v.

Po raz pierwszy o naczyniach liturgicznych w cerkwi muratyńskiej informuje protokół powizytacyjny z 1732 roku⁴¹. Wizytujący wówczas parafię zastał w cerkwi drewnianą puszkę *pro conservando venerabili*, dwa cynowe kielichy, dwie cynowe pateny, jedną gwiazdę i jedną łyżeczką⁴². Z szat wymienione zostały dwa korporały i *velum*⁴³. Jak pokazuje źródło z 1760 roku, podczas przeprowadzonej wówczas wizytacji z naczyń liturgicznych pozostał jedynie wykonany ze srebra i pozłocony kielich wraz z pateną, a z szat dwa korporały⁴⁴. Brakującą srebrną puszkę i taką samą łyżeczkę biskup M. Ryłło nakazał parochowi i parafianom kupić. Jak ujawnia protokół wizytacji z 1775 roku, ostatnie źródło w tym zakresie, w ciągu 15 lat dzielących wizytacje w zakresie naczyń, nastąpiły zmiany zarówno jakościowe, jak i ilościowe⁴⁵. W cerkwi znajdowała się wówczas srebrna puszka, cała pozłacana, z tombakową podstawą i srebrną oraz pozłacaną nakrywką. Jej stan nie był chyba najlep-

⁴¹ Tamże, sygn. 103, k. 162v.

⁴² Puszka – naczynie w kształcie kielicha do przechowywania chleba eucharystycznego. Patena (dyskos) – jest to złoty, pozłacany lub wykonany z innego drogiego metalu mały talerzyk, na którym kapłan kładzie chleb eucharystyczny (prosforę). Dyskos powinien mieć nóżkę, która pomaga przenosić chleb eucharystyczny ze stołu ofiarnego (proskomidyjnyka) na Święty Ołtarz. Podczas obrzędu przygotowania darów ofiarnych symbolizuje żłobek betlejemski, jak również pojednanie i zjednoczenie wszystkich ludzi wierzących w Jezusa. Łyżeczka – zwana w liturgicznych księgach lawyną, służy do udzielania wiernym komunii świętej. Ma być wykonana z tego samego materiału, co kielich i dyskos. Symbolizuje kleszcze, którymi Serafin wziął żarzący się węgiel z ołtarza Bożego i oczyścił nim usta proroka Izajasza. Podobnie kapłan przy pomocy łyżeczki udziela wiernym komunii świętej i oczyszcza ich grzechy. Przenajświętsze Ciało i Krew Pańska, niejako żarzący się węgiel, oczyszczają ciało i duszę tych, którzy wierzą w naukę Chrystusa – są to słowa z modlitwy na poświęcenie łyżeczki liturgicznej. Gwiazda (asteriskos, zwiezdica) – są to dwa metalowe łuki, które połączone tworzą formę krzyża greckiego. Symbolizuje gwiazdę betlejemską, która doprowadziła do Chrystusa trzech mędrców ze Wschodu. Stawia się ją na dyskosie (symbolu żłobka). Drugą funkcją gwiazdy jest oddzielnie leżącego na dyskosie chleba eucharystycznego od pokrowców, którymi nakrywa się dyskos. Zob.: A. Markunas, T. Uczytel, *Popularny słownik sakralizmów polskich i ukraińskich*, Poznań 2001, s. 15, 59, 79, 92.

⁴³ Korporał – lniane płótno, na którym stoją kielich i patena z hostią w czasie mszy świętej. Zob.: A. Markunas, T. Uczytel, dz. cyt., s. 53. *Velum* – kwadratowe nakrycie na kielich z pateną, szyte z takiej samej tkaniny jak ornat. Zob.: I. Turnau, *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.*, Warszawa 1999, s. 196.

⁴⁴ APL, ChKKGK, sygn. 110, s. 394-395.

⁴⁵ Tamże, sygn. 122, k. 284-284v.

szy, skoro wizytator w dekrete polecił „odnowić puszkę na najświętsze sakramenty”. Z wcześniej wymienionych naczyń odnotowano dwa kieli chy, dwie pateny oraz jedną łyżeczkę, wszystkie wykonane ze srebra i wewnątrz połączone. Przybyły dwa korporały, więc łącznie było ich cztery. Z nowych przedmiotów wizytator wymienił cynowe naczynie *vascula pro oleis sacris* troiste (potrójne) i cynowe ampułki⁴⁶.

Trudno sobie wyobrazić nabożeństwo bez odpowiedniej oprawy, do której potrzebne są różnorodne przedmioty, dopełniające i uświetniające jego przebieg. To właśnie na parochach ciążył obowiązek zapewnienia godnej oprawy liturgii sprawowanej w powierzonych im cerkwiach. Zdarzało się jednak dość często, że trudne warunki materialne sprawiały, iż osiągnąć to z trudem.

Pierwsza informacja o wyposażeniu ołtarza w opisywanej cerkwi znajduje się w protokole wizytacji z 1732 roku⁴⁷. Choć nie podano w nim liczby ołtarzy w świątyni, to jednak po ilości antyminsów, a były ich dwa, można się domyślić, że były tam także dwa ołtarze⁴⁸. W cerkwi muratyńskiej znajdowały się sprzęty wykonane z cennych kruszców i bardziej pospolitych metali. Ze srebra wykonane były cztery korony, z cyny krzyż bez sedesu (podstawy) i sygnaturka, z mosiądzu dwa trybularze i para lichtarzy z żelaznej blachy⁴⁹. Mniej cenne pod względem materialnym, lecz niezbędne do prawidłowego funkcjonowania cerkwi były lniane i jedwabne paramenty. W cerkwi muratyńskiej znajdowały się dwie bławatne i trzy harusowe zasłonki oraz trzydzieści dwa „obrusów i różnych chust białych”⁵⁰. Jak ujawnia protokół wizytacji z 1760 roku w stosunku do poprzedniej wizytacji w wyposażeniu ołtarza zaszły dość duże zmiany⁵¹. Dzięki dekreto wi powizytacyjnemu, w którym jest zamieszczony zapis, żeby paroch wstawił do cyborium zamek,

⁴⁶ Ampułki – naczynia liturgiczne na wino i wodę. Zob.: A. M a r k u n a s, T. U c z i t i e l, dz. cyt., s. 11.

⁴⁷ APL, ChKGK, sygn. 103, k. 160v.

⁴⁸ Antymins – jedwabna lub płócienna chusta przedstawiająca scenę złożenia Chrystusa do grobu rozkładana na prestole (najświętsze miejsce w ołtarzu cerkwi) do sprawowania Eucharystii. Zob.: A. M a r k u n a s, T. U c z i t i e l, dz. cyt., s. 12-13.

⁴⁹ Trybularz – kadzielnica. Zob.: A. M a r k u n a s, T. U c z i t i e l, dz. cyt., s. 113.

⁵⁰ Bławatny – od XV w. kolor niebieski, nasycony. Arus (harus) – tkanina wełniana lub półwełniana, różnej szerokości, używana w Polsce XVII-XVIII w. Zob.: I. T u r n a u, dz. cyt., s. 16, 25.

⁵¹ APL, ChKGK, sygn. 110, s. 395.

wiadomo, że cerkiew była w nie wyposażona⁵². Cerkiew wzbogaciła się także o parę mosiężnych i parę cynowych lichtarzy oraz o kolejną sygnaturkę. Natomiast z przedmiotów metalowych, ubył mosiężny trybularz i para blaszanych lichtarzy. Ilość przedmiotów tekstylnych zmalała do piętnastu sztuk obrusów i chust. Ostatnich danych o sprzętach dostarcza protokół kolejnej wizytacji z 1775 roku⁵³. Źródło to w stosunku do poprzednich protokołów jest zdecydowanie obfitsze w informacje. Dowiadujemy się z niego, że w cerkwi było pięć ołtarzy z mensami⁵⁴. Niestety, przy obecnym stanie źródeł trudno ustalić, od kiedy funkcjonowała taka ilość ołtarzy. Z nowych rekwizytów przybyły: obraz i krzyż do procesji z pasją, krzyż na ołtarzu z pasją, dwa cynowe krzyże na podstawach, sześć chorągwi, cztery malowane antependia, siedemnaście tuwalni, cynowa taca i szesnaście sznurków drobnych koralii⁵⁵. Można sądzić, że wspomniane korale były wotami podarowanymi przez wdzięcznych parafian. Z wcześniej występujących utensyliów przybył jeszcze jeden antymins, kolejna sygnaturka, para cynowych lichtarzy i dziesięć zasłonek „różnej materii”. Dzięki dekretowi powizytacyjnemu, w którym wizytator nakazał usunąć ze świątyni niepotrzebne półki i krzesła, wiadomo, że również i te przedmioty tam się znajdowały.

Ważne miejsce w cerkwiach zajmowały bogato zdobione szaty liturgiczne, zwane także aparatami, czyli oficjalne stroje dla celebransów i ich pomocników (alba z paskiem, ornat, komża, sutanna, stuła, kapa itp.). Do wykonania tych najbardziej reprezentacyjnych i ekspozowanych ubiorów używano jedynie najcenniejszych tkanin w stosownych barwach liturgicznych⁵⁶.

⁵² Cyborium (tabernakulum) – puszką do przechowywania konsekrowanej hostii. Zob.: A. Markunas, T. Uczitiel, dz. cyt., s. 24.

⁵³ APL, ChKKG, sygn. 122, k. 284-284v.

⁵⁴ Mensa – zasadnicza część ołtarza w formie płyty lub skrzynki na nóżkach z wydrążeniem na relikwie męczenników. Zob.: A. Markunas, T. Uczitiel, dz. cyt., s. 11.

⁵⁵ Pasja – opis męki Pańskiej. Zob.: A. Markunas, T. Uczitiel, dz. cyt., s. 79. Antependium – dekoracyjna zasłona przedniej części mensy ołtarzowej z przedstawieniem scen z życia Chrystusa, Matki Bożej lub świętych. Zob.: B. M. Seniak, dz. cyt., s. 336. Tuwalnie (towalnie) – rodzaj szerokiego ręcznika. Zob.: I. Turnau, dz. cyt., s. 185.

⁵⁶ W tradycji bizantyjskiej wyróżnia się 5 kolorów szat liturgicznych: białą (srebrną) – symbolizującą światłość Bożej Chwały i oświecenie umysłu, używaną w czasie największych świąt (np. Paschy – Zmartwychwstania Pańskiego), żółtą (złotą) – symbolizującą aniołów, najczęściej wykorzystywaną w ciągu roku liturgicznego, czerwoną – symbolizującą szatę, w którą był ubrany Chrystus przed Piłatem oraz krew męczen-

Pierwszych wiadomości o ilości i rodzaju szat liturgicznych w cerkwi muratyńskiej dostarcza protokół wizytacji tej parafii z 1732 roku⁵⁷. Zgodnie z tym źródłem w zakrystii znajdowały się co najmniej trzy aparaty, trzy alby i dwa paski⁵⁸. Pierwszy aparat nieokreślonego koloru był półjedwabny, zdobiony w paski, zaś drugi – adamaszkowy – o barwie niebieskiej. Obydwa miały epitrachyliony i narekawkki, natomiast trzeci aparat, czerwony kamkowy, był pozbawiony tych dodatków⁵⁹. Jak pokazuje kolejny wykaz szat liturgicznych sporządzony podczas wizytacji w 1760 roku, ilość aparatów i alb zwiększyła się do czterech, natomiast pasków w ogóle w nim nie odnotowano⁶⁰. Wśród aparatów znajdował się stary kamkowy w paski, czerwony adamaszkowy, niebieski adamaszkowy i czerwony półparterowy⁶¹.

Jak pokazuje protokół wizytacji z 1775 roku, w ciągu 15 lat po ostatnio dokonanym spisie, nastąpiła znaczna poprawa w zaopatrzeniu zakrystii w paramenty⁶². W źródle tym po raz pierwszy odnotowano trzy humerały oraz zwiększenie aparatów do sześciu, ponownie wzmiankowano o dwóch paskach, natomiast niezmienną pozostawiono liczbę alb⁶³. Wśród aparatów wymieniono trzy z podkreśleniem, że są „ze wszystkim”, co może oznaczać, że były to stroje kompletne.

ników, to kolor właściwy dla okresu Wielkiego Postu i uroczystości pogrzebowych, niebieską – używaną podczas świąt maryjnych oraz zieloną – stosowaną raz w roku podczas Zesłania Ducha Świętego. Zob.: B. S n e l a, *Kolory liturgiczne*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. B. M i g u t, A. S z o s t e k, R. S a w a, K. G w ó ź d ź, J. H e r b u t, S. O l c z a k, R. P o p o w s k i, Lublin 2002, t. 9, kol. 385-386.

⁵⁷ APL, ChKGK, sygn. 103, k. 160v.

⁵⁸ Pas – element szat kościelnych używanych podczas mszy św. Zob.: A. M a r k u n a s, T. U c z i t i e l, dz. cyt., s. 78.

⁵⁹ Epitrachylyon – stuła kapłana wschodniego, ważna szata liturgiczna prezbitera; podobnie złożony orarion (długa wąska wstęga zapięta na lewym ramieniu diakona wschodniego, o końcach zwisających z przodu i z tyłu) diakański ozdobiony krzyżkami. Epimanikion (poruczy) – narekawk przy dłoniach ułatwiający wygodne odprawianie liturgii św. Zob.: A. M a r k u n a s, T. U c z i t i e l, dz. cyt., s. 33, 84.

Kamka – tkanina z aksamitnym wzorem na złotym tle, wytwarzana w Persji i Azji Środkowej. Zob.: I. T u r n a u, dz. cyt., s. 79.

⁶⁰ APL, ChKGK, sygn. 110, s. 395.

⁶¹ Parterowa tkanina – wyrób jedwabny o kwiatowym wzorze. Zob.: I. T u r n a u, dz. cyt., s. 133.

⁶² APL, ChKGK, sygn. 122, k. 284-284v.

⁶³ Humerał – biała lniana chusta, niekiedy z kapturem, okrywająca szyję i ramiona księdza, wkładana pod albę. Zob.: A. M a r k u n a s, T. U c z i t i e l, dz. cyt., s. 41.

Wśród nich wymienione są: uszyty z materiału tureckiego w pasy żółto-białe, adamaszkowy w kolorze karmazynowym z niebieską kapą i kolejny z lustryny⁶⁴. Ponadto w wykazie zamieszczony jest aparat koloru różowego z niebieską kapą, zielony adamaszkowy z zaznacze-

Tab. 1. Księgozbiór cerkwi w Muratynie w XVIII wieku

Nazwa książki	Data odnotowania		
	1732	1760	1775
Apostoł	x	x	x
Ewangelia	x	x	x
Służebnik	x	x	
Oktoich	x	x	
Trefołoj	x	x	x
Triod postna	x	x	x
Triod cwitnaja		x	x
Czasosłow		x	
Psalterz		x	
Mszał			x
Trebnik			x
Kazusy			x
Książka na Boże Ciało			x
Książka do nabożeństwa ruskiego			x

Źródło: APL, ChKGGK, sygn. 103, k. 160v; sygn. 110, s. 395; sygn. 122, k. 284-284v.

⁶⁴ Turecczyzna – tkanina przetykana złotą lub srebrną nicią. Karmazyn – kolor nasyconej czerwieni dojrzałej maliny. Lustryna – cienka, lśniąca, półwełniana, czesankowa tkanina o bawełnianej osnowie, czasem wełniana lub bawełniana, poddawana lustrowaniu. Lustrowanie – nadawanie połysku niciom jedwabnym i metalowym oraz tkaninom za pomocą przepuszczania ich przez metalowe walce. Kromras – odmiana rasy, zapewne w gorszym jej gatunku. Rasa (aras, haras, harasz, rasza) – szorstka, lekka tkanina wełniana z gorszych gatunków przędzy czesankowej, tkana splotem płóciennym, barwiona w żywe kolory. Zob.: I. T u r n a u, dz. cyt., s. 83, 107, 153, 191. Kapa – ozdobna wierzchnia szata liturgiczna kapłana w kształcie peleryny z kapturem, zapinana pod szyją na klamry. Zob.: A. M a r k u n a s, T. U c z i t i e l, dz. cyt., s. 46.

niem, że był stary, oraz kromrasowy koloru czerwonego, także stary. Należy się domyślać, że paroch niezbyt dbał o szaty, skoro wizytator nakazał mu „aparaty i alby poukładać, żeby się nie walały”.

Oprócz argentariów i szat liturgicznych, niezbędnym elementem wyposażenia każdej świątyni były także księgi liturgiczne, według których odprawia się nabożeństwa oraz sprawuje sakramenty w Kościele. Dzięki księgom sprawowana liturgia jest jednolita i zgodna z wyznawaną wiarą. Obok ksiąg liturgicznych występują tzw. książki pobożne, które zawierają z kolei modlitwy i nabożeństwa prywatne.

Z powyższej tabeli wynika, że pierwszy wykaz ksiąg, jakie znajdowały się w cerkwi w Muratynie, pochodzi 1732 roku i znajduje się w protokole wizytacji z tegoż roku. W zestawie ksiąg wymieniono siedem pozycji, z czego sześć stanowiły księgi drukowane, zaś jedna, tj. apostoł, była napisana ręcznie⁶⁵. Wśród drukowanych wymieniony jest drugi apostoł, Ewangelia i służebnik wydane we Lwowie, oktoich, trefłoju i triod postnaja⁶⁶. Zmiany, jakie zaszły w księgozbiornym w ciągu 28 lat ukazuje protokół wizytacji z 1760 roku. Ze źródła wynika, że w biblioteczkach zostały tylko księgi drukowane (ubył apostoł w rękopisie), a ich liczba wzrosła do dziewięciu sztuk. Z nowych ksiąg przybyły: czasosłów, psalterz i triod cweitnaja, natomiast służebnik edycji lwowskiej został zastąpiony służebnikiem edycji

⁶⁵ Apostoł – księga zawierająca dzieje i listy apostołów. Zob.: A. Markunas, T. Uczitiel, dz. cyt., s. 13.

⁶⁶ Oktoich – księga zawierająca materiał liturgiczny przeznaczony dla chóru i psalmisty podczas nabożeństw w cerkwi w ciągu tygodnia oraz w ciągu roku według ośmiu tonacji śpiewu liturgicznego w cyklu ośmiotygodniowym. Służebnik – księga przeznaczona dla diakonów i prezbiterów Kościoła wschodniego, zawiera porządek nabożeństw i krótkie uwagi dla chóru lub psalmisty. Zob.: A. Markunas, T. Uczitiel, dz. cyt., s. 73-74, 100. Triod postnaja i cweitnaja – ogólna nazwa księgi liturgicznej w Kościele wschodnim, zawierającej porządek nabożeństw świat ruchomych. Postnaja zawiera części zmienne liturgii godzin okresu przedpościa i Wielkiego Postu, do Wielkiej Soboty. Cweitnaja zawiera zmienne części liturgii godzin okresu paschalnego do niedzieli Wszystkich Świętych. Zob.: B. Pańczuk, *Księgi liturgiczne*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. A. Szostek, E. Ziemann, R. Sawa, K. Gózdź, J. Herbut, S. Olczak, R. Popowski, Lublin 2004, t. X, kol. 110. Trefłoju (minieja prazdnicznaja) – książka cerkiewna, zawierająca wybór tekstów formularzy świątecznych większych świąt wyjętych z minei miesięcznej. Zob.: O. Narbutt, *Historia i typologia ksiąg liturgicznych bizantyńsko-słowiańskich. Zagadnienie identyfikacji według kryterium treściowego*, Warszawa 1979, s. 128.

uniewskiej⁶⁷. W ostatnim wykazie z 1775 roku odnotowana liczba ksiąg wzrosła do dziesięciu. Z wcześniej występujących ubyły: słuźebnik, oktoich, czasosłow i psalterz, przybyły natomiast: trebник, mszał, kazusy, książka na Boże Ciało i książka do nabożeństwa ruskiego⁶⁸.

Uposażenie duchowieństwa

Podstawę uposażenia duchowieństwa stanowiły majątki beneficjalne, z którymi związane były także serwituty (wolny wyrąb w lasach na opał i budowę, połów ryb oraz korzystanie z pastwisk). Beneficja plebańskie składały się z ziemi uprawnej, łąk, ogrodów, czynszów, najmu domów, propinacji, mesznego, stołowego i dziesięcin (iskopu)⁶⁹. Ważnym źródłem dochodów duchowieństwa były opłaty *iura stolae*⁷⁰. Ten ostatni rodzaj świadczeń powodował jednak pewne nadużycia, gdyż kapłani naliczali często wygórowane należności. Aby uniknąć takiej sytuacji w Kościele, były powszechnie stosowane taksy opłat *iura stolae*⁷¹. Największy dochód duchownych płynął jednak z dziesięcin (snopowej i pieniężnej)⁷².

⁶⁷ Czasosłow – księga niezbędna dla psalmisty oraz chóru cerkiewnego przy odprawianiu codziennych nabożeństw, zawiera teksty niezmiennie i zmienne, odnoszące się do liturgii cyklu tygodniowego lub rocznego z podaniem kalendarza liturgicznego. Psalterz – część księgi liturgii zawierająca psalmy, podzielona na różne dni i pory dnia w cyklu czterotygodniowym. Zob.: A. M a r k u n a s, T. U c z i t i e l, dz. cyt., s. 25, 92.

⁶⁸ Mszał – księga liturgiczna zawierająca stałe i zmienne modlitwy celebransza w czasie mszy św. Trebник – zbiór modlitw okazjonalnych i rytuałów towarzyszących posługom religijnym w Kościele wschodnim. Zawiera porządek udzielania sakramentów, sakramentaliów, błogosławieństw. Zob.: A. M a r k u n a s, T. U c z i t i e l, dz. cyt., s. 65, 112. Kazusy (oficjalna nazwa „Собрніе przypadковъ краткое и духовнымъ особомъ потребное”) – nauki dla kapłanów w pracy duszpasterskiej wydane w 1722 r. przez metropolitę kijowskiego Lwa Kiszkę. Zob.: A. Gil, I. Skoczylas, dz. cyt., s. 343-344.

⁶⁹ Meszne – rodzaj daniny rocznej składanej przez parafian proboszczowi w formie czynszu pieniężnego lub w naturze (zapewne zobowiązującej go do odprawiania mszy). Stołowe – rodzaj czynszu płaconego od domów proboszczowi. Zob.: A. Z a j d a, *Nazwy staropolskich powinności feudalnych, danin i opłat (do 1600 roku)*, Warszawa-Kraków 1979, s. 126, 186. Iskop – danina oddawana w zbożu. Zob.: J. K o ś ć, *Słownictwo regionalne w XVII-XVIII-wiecznych księgach miejskich wschodniej Lubelszczyzny*, [w:] „Studia językoznawcze”, t. 13, Wrocław 1988, s. 73.

⁷⁰ Szerzej na temat *iura stolae* zob.: M. K a r b o w n i k, *Ofiary iura stolae na ziemiach polskich w latach 1285-1918*, Lublin 1995.

⁷¹ W 1818 r. Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydała taksy wysokości opłat *iura stolae*. Ich wysokość była zależna od jednej z trzech klas,

Pierwszych danych dotyczących uposażenia parocha w Muratynie dostarcza odpis aktu erekcyjnego z 1687 roku oraz prezenta Jerzego Jana Kuropatwy z Łańcuchowa i Antoniego Pniewskiego z Karniewa, stolnika czernihowskiego, dla ks. Aleksandra Mazańskiego z 1703 roku⁷³. Ofiarodawcy na siedlisko dla parocha przeznaczyli ogród z zagumieniem i przylegającą do nich łąkę⁷⁴. Duchowny otrzymał także 3 kawałki gruntu ornego („we 3 ręce”) o powierzchni trzech staj każda⁷⁵. Ponadto paroch zwolniony został „od wszelkich czynszów, podatków, poborów wszelkich pogłównego i innych”.

Dokładniejszych danych dotyczących uposażenia parocha dostarcza protokół wizytacji z 1732 roku⁷⁶. Wspomniane wyżej 3 kawałki gruntu zajmowały obszar, na którym można było wysiać po 2 korce zboża (na każdym z nich)⁷⁷. Pierwszy grunt znajdował się między polami nieznanego z imienia Spichta i Michała Iwankowskiego, drugi rozciągał się między polami Hrehorego Wojtowicza i Panka Popycha, natomiast trzeci przez miedzę graniczył z polem Hawryła Wielkiego i Fedka Mazurowego. Jedyna łąka, będąca w posiadaniu parafii, położona była na nieokreślonym Błocie i zajmowała obszar na pięciu ko-

na jakie zostali podzieleni parafianie. Przynależność do klas zależała od majątności wieznego. Zob.: APL, ChKGK, sygn. 604, s. 438-439.

⁷² J. Półćwiartek, *Z badań nad rolą gospodarczo-społeczną plebanii na wsi pańszczyźnianej przemyskiej i sanockiej w XVI-XIX wieku*, Rzeszów 1974, s. 93.

⁷³ „Siedlisko Denysowskie dla zbudowania się na niego z ogrodem i zagumienek, na którym przed tymi był folwark, z pustych zaś półłanków y ćwierci we trzy ręki w każdą po staj czworo, przy tym łąkę do tegoż siedliska należącą onemu dając, darując do wolnego puszczać zażywania y sukcesorom iego. Do tejeż cerkwi przyłączam poddanych moich tak w Pukarzewie iak i w Wólce mieszkających, mianowicie Religii Greckiej, aby już po cudzych Parafiach nie szukali się więcej, ale iako iednego Pana poddani tam na nabożeństwa bywali, więc pomienionemu prezbiterowi daię te prawa warując, aby nie od kogo na potym w wolnym tego wszystkiego co mu puszczam używaniu żadnej nie miał przeszkody”. Zob.: APL, ChKGK, sygn. 103, k. 159-160.

⁷⁴ Zagumienek – pole przy domu z zabudowaniami gospodarskimi. Zob. J. K o ś ć, dz. cyt., s. 75.

⁷⁵ Staja – staropolska rolna miara powierzchni równa 14 364 m². Zob.: I. H n a t o - w i c z, *Miary staropolskie*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, red. A. M a c z a k, t. I, Warszawa 1981, s. 520. Według J. Szymańskiego staja liczyła 1,39 ha (13 900 m²); T e n ż e, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2005, s. 167.

⁷⁶ APL, ChKGK, sygn. 103, k. 160v.

⁷⁷ Niestety, wizytator nie określił, o jaki korzec chodzi. Korzec – polska przedrozbiorowa jednostka miar pojemności ciał sypkich. 1 korzec = 960 garncy, 1 korzec = 120,605 litra, 1 garniec = 3,7689 litra. Zob.: I. H n a t o w i c z, *Miary staropolskie...*, s. 42.

siarzy. Wielkość ta oznaczała, że kosiarz, kosząc od wschodu do zachodu słońca, potrzebował na jej skoszenie pięciu dni, natomiast pięciu kosiarzy – już tylko jednego⁷⁸. Oprócz gruntu i łąki znajdowały się tam także ogrody – pierwszy, na którym stała plebania oraz drugi, zwany Garbem. Po nazwie można sadzić, że był on położony na wzniesieniu lub sam posiadał wypiętrzenie kojarzące się z garbem. Ponadto paroch pobierał iskop od parafian z Muratyna i Wólki w wysokości pół kopy z ćwierci gruntu. W protokole wizytator zaznaczył także, że z gruntu cerkiewnego paroch zebrał 90 kop zboża. Ostatnich zachowanych danych dotyczących uposażenia parafii jako samodzielnej jednostki dostarcza protokół wizytacji z 1775 roku⁷⁹. Dokument ten pozwala określić zarówno położenie, jak i wielkość poszczególnych kawałków gruntów. Pierwszy z nich, określony jako ćwierć, zaczynał się od wsi Czartowiec, od pola nieokreślonego wójta, i ciągnął do granicy pół wsi Pukarzew. Przez miedzę z jednej strony graniczył z polem Mikołaja Stempla, a z drugiej Jana Panczyny. Zajmował on obszar czterech staj, a jego zaoranie zajmowało oraczowi trzy dni. Drugi kawałek gruntu, nazwany półćwiartkiem, zaczynał się przy nieokreślonym rowie i ciągnął do granicy pół wsi Małoniż. Graniczył z polami Józefa Panczyny i Michała Pijacenka. Jego obszar wynosił osiem staj, do których zaorania potrzeba było trzech dni. Drugi półćwiartek położony był za wsią i ciągnął się od wygonu (wspólne pastwisko wiejskie) do granicy wsi Małoniż. Przez miedzę graniczył z jednej strony z polem Jacka Rożka, z drugiej zaś Wasyla Michałyka. W tym przypadku wizytator nie określił wielkości pola. Wymienił zaś wcześniej wspomnianą łąkę o powierzchni na pięciu kosiarzy z zaznaczeniem, że położona była na Błocie naprzeciwko ogrodu, na którym stała plebania. O drugim ogrodzie, zwanym Garbem, wiadomo, że był położony za pierwszym ogrodem i zagumieniem. Nie zmieniła się ilość dziesięciny; w dalszym ciągu paroch pobierał ją w wysokości pół kopy z ćwierci gruntu.

⁷⁸ Podobnie była określana powierzchnia pola ornego na ilość dni orania, co oznaczało, w ciągu ilu dni oracz mógł je całe zaorać, orząc od wschodu do zachodu słońca. Szerzej zob.: J. S z y m a n s k i, dz. cyt., s. 182-183.

⁷⁹ APL, ChKKG, sygn. 122, k. 284.

Plebania i zabudowania gospodarcze

Dom, w którym mieszka pleban (proboszcz), nazywa się plebanią. Był to zwykle obiekt znajdujący się w pobliżu świątyni, który zmieniał swoich mieszkańców czy posesorów zgodnie z tym, jak zmieniali się kolejni rządcy parafii. Nie wiadomo, kiedy zbudowano pierwszą plebanię i budynki plebańskie, można się jedynie domyślać, że miało to miejsce wtedy, kiedy powstała pierwsza cerkiew lub nieco później. Wiadomo także, że plebanie często ulegały zniszczeniu z powodu starości, pożarów i innych zdarzeń losowych. Duży wpływ na taki stan rzeczy miał także nietrwały materiał – najczęściej drewno lub chrust, z jakiego plebanie były zbudowane.

Pierwszy konkretny zapis mówiący o plebanii w Muratynie znajduje się w protokole wizytacji z 1732 roku⁸⁰. Niestety, nie wnosi on żadnych szczegółów dotyczących budynku, a ogranicza się jedynie do stwierdzenia: „Ogród na którym plebania stoi”. Dzięki zachowanemu opisowi erekcji tej cerkwi można być pewnym, że proboszczówka została tam postawiona po 1687 roku. Konkretnych informacji dostarcza dopiero protokół wizytacji z 1775 roku⁸¹. Wiadomo z niego, że była to stara budowla drewniana z dwiema małymi izbami i komorą.

Oprócz miejsca do zamieszkania niezbędnym elementem gospodarstwa plebańskiego były także zabudowania gospodarcze. Pierwszej pośredniej informacji o budynkach ekonomicznych przy plebanii muratyńskiej dostarcza protokół wizytacji z 1732 roku⁸². W źródle tym wymieniono inwentarz, jaki znajdował się w gospodarstwie parocha, pominięto natomiast budynki gospodarskie. Na podstawie ilości zwierząt, tj. pięciu wołów, dwóch krów, pary koni, dwóch byków i pięciu owiec można być pewnym, że do ich hodowli przeznaczono wołownię, chlew, stajnię lub jeden budynek dla wszystkich zwierząt. Mimo że brakuje informacji o stodole, spichlerzu czy też szopach, można być pewnym, że przy takiej ilości zwierząt musiały istnieć te budynki, ponieważ to w nich była przechowywana pasza na zimę, czy też sprzęty gospodarskie. Wizytator nie wymienił także kurnika dla ptactwa domowego, lecz na pewno taki funkcjonował; trudno bowiem wyobrazić sobie gospodarstwo wiejskie bez kur, kaczek czy też gęsi.

⁸⁰ APL, ChKGK, sygn. 103, k. 160v.

⁸¹ Tamże, sygn. 122, k. 284v.

⁸² Tamże, sygn. 103, k. 160v.

Druga, a zarazem ostatnia informacja w tym zakresie pochodzi z 1775 roku i ogranicza się do suchego zapisu, że przy plebanii znajdowało się „gumno chruściane stare, zdezelowane”⁸³. Ze względu na to, że pojęcie staropolskiego gumna nie jest jednoznaczne, trudno ustalić, czy wizytator miał na myśli podwórze gospodarskie wraz z budynkami, czy też tylko miejsce do przechowywania zboża⁸⁴.

Duchowieństwo

Wśród duchowieństwa parafialnego naczelną pozycję zajmował proboszcz (paroch), któremu podlegali pozostali duchowni działający przy kościele parafialnym. Plebanem nazywano duchownego stojącego na czele kościoła parafialnego, który był zarządcą parafii. Decydujący wpływ na wybór plebana mieli w tamtym czasie kolatorzy kościołów parafialnych, którzy przedstawiali kandydata biskupowi. Biskup kandydata instytuował, a odpowiedni dziekan wprowadzał na urząd. Proboszcz był więc prawnie zatwierdzonym, stałym, trudno usuwalnym duszpasterzem w określonej parafii. Także majątek parafialny znajdował się pod jego zarządem.

W badanym okresie dla parafii Muratyn ustalono nazwiska pięciu duchownych pełniących tam posługę. Niestety, niewiele danych dotyczących poszczególnych parochów udało się ustalić. Pierwszym odnotowanym w źródłach parochem był ks. Jan Janowicz. Jego nazwisko widnieje na kopii aktu erekcji tej cerkwi z 22 maja 1687 roku⁸⁵. Personalalia kolejnego parocha znane są dzięki zachowanej kopii prezenty na beneficjum muratyńskie z 20 czerwca 1703 roku. Wówczas to Jan Kuropatwa z Łańcuchowa i Antoni Paniewski z Karniewa, stolnik czernihowski, przekazali to probostwo ks. Aleksandrowi Mazańskiemu⁸⁶. Najprawdopodobniej został on proboszczem po zmarłym poprzedniku, być może po ks. Janie Janowiczu, skoro w prezencie zaznaczono,

⁸³ Tamże, sygn. 122, k. 284v.

⁸⁴ Gumno – w dawnych gospodarstwach rolnych przestrzeń między zabudowaniami gospodarskimi; podwórze gospodarskie otoczone spichrzami, stodołami i brogami. Służyło do składowania zwiezonego zboża i jego młócenia. Określano tak również budynek, w którym przechowywano snopy przed wymłóceniem oraz plac w stodole, o twardej ubitej ziemi, na którym cepami młócono zboże. Zob.: *Wielka encyklopedia Polski*, t. 3, red. M. Karolczuk - Kędzińska, Kraków 2004, s. 224.

⁸⁵ APL, ChKKGK, sygn. 103, k. 159.

⁸⁶ Tamże, sygn. 103, k. 160.

że „pola zasiane po przeszłym mieć może”. Ten sam duchowny został odnotowany w protokole z 1732 roku⁸⁷. W źródle tym zaznaczono, że miał wówczas 52 lata. Kolejnych kapłanem w tej parafii mógł być odnotowany w 1760 roku ks. Piotr Czujkowski, który przed 3 czerwca 1763 roku złożył rezygnację z tego beneficjum⁸⁸. Zapewne na tę decyzję miała wpływ wspomniana wyżej wizytacja z 1760 roku. Odwiedzający wówczas parafię biskup chełmski w dekreście powizytacyjnym zapisał: „Ponieważ WX Paroch na egzaminie pokazał się być wcale nie umiejętnym i z kazusów egzaminu nie mógł odprawić, przeto dla nabycia potrzebnej umiejętności naznaczam onemu rezydencję w Chełmie przy katedrze, [gdzie] przez pół roku powinien przebywać. Na dzień 20 października pobliskiemu zaś parochowi czartowskiemu parafię tutejszą w administrację i dozór oddajemy. W czasie zaś swojej rezydencji [ks. Piotr Czujkowski] powinien odprawić ośmiodniowe rekolekcje. Że zaś nie był ów dotychczas na beneficjum muratyńskie instalowany, więc o instalację starać się powinien i zdolności swojej przed egzaminatorem ma dać dowód. *In spatio* dwóch miesięcy ma się starać o instalację”. Wobec powyższego należy sądzić, że podczas jego pobytu w Chełmie zastępował go ks. Eliaszk Makulewicz, który był wówczas parochem w pobliskim Czartowcu⁸⁹. Nie wiadomo, do kiedy ks. Makulewicz administrował tą parafią i czy ks. Czujkowski wrócił do Muratyna. Faktem jest natomiast, że 3 czerwca 1763 roku rozpozczął w niej posługę ks. Teodor Koźmiński⁹⁰. Ten sam duchowny został także wymieniony podczas wizytacji w 1775 roku, gdy wizytator nakazał mu „na naukę dzieci posyłać”⁹¹.

Podstawowym obowiązkiem duszpasterskim było odprawianie nabożeństw cerkiewnych i udzielanie posług religijnych (chrzty, śluby, grzebanie zmarłych, spowiedź). Ważnym elementem w pracy księdza było nauczanie prawd wiary greckokatolickiej. Sprowadzało się to do niedzielnego i świątecznego odmawiania pacierza i katechizacji ludu. Plebani byli zarządcami majątku parafialnego. Ponadto do ich obowiązków należało prowadzenie akt stanu cywilnego, wykonywanie rozporządzeń władz zwierzchnich, a także dawanie wiernym przykładu moralnego

⁸⁷ Tamże, sygn. 103, k. 160v.

⁸⁸ Tamże, sygn. 110, s. 395; sygn. 636, s. 144.

⁸⁹ Tamże, sygn. 110, s. 394.

⁹⁰ Tamże, sygn. 636, s. 144.

⁹¹ Tamże, sygn. 122, k. 284v.

prowadzenia się i wzorców chrześcijańskiego życia. Z reguły duchowni wypełniali te powinności w sposób prawidłowy, zgodnie z zasadami Cerkwi, chociaż zdarzały się odstępstwa w tym zakresie.

Niestety, nie dysponujemy zbyt bogatym materiałem źródłowym mówiącym o pracy duszpasterskiej księży w parafii Muratyn. Pierwsze dane w tym zakresie pochodzą z protokołu wizytacji z 1760 roku⁹². Odnotowano tam, że pleban „naukę duchową co święta i niedziele po mszy, a katechizm po obiedzie” z wiernymi studiował. Jak pokazała wizytacja nie wszyscy z tych nauk korzystali, skoro wizytujący parafię pod karą kanoniczną zabronił plebanowi udzielać ślubów osobom „nieumiejącym przedniejszych artykułów wiary świętej [i] katechizmu”. Kontrolujący wówczas parafię biskup Maksymilian Ryłło nie był zadowolony z proboszcza i nakazał mu odprawić ośmiodniowe rekolekcje. Temu samu duchownemu po wizytacji z 1775 roku wizytatorzy nakazali „kazusy czytać, medytacje odprawiać, na mszy ceremonii opisanych w mszale przestrzegać”⁹³. Ponadto polecili duchownemu w wolnym czasie odprawić ośmiodniowe rekolekcje w klasztorze księży trynitarzy w Tomaszowie. Można więc sądzić, że wizytujący parafię zarówno w 1760, jak i 1775 roku nie byli zadowoleni z zaangażowania duchowego czy też pracy duszpasterskiej księży, skoro kierowali ich na doksztalcanie⁹⁴.

Wierni

Istotnym czynnikiem mającym wpływ na jakość funkcjonowania parafii jest liczba wiernych, którzy ją tworzą. Niestety, dane dotyczące grekokatolików w omawianej parafii są bardzo ubogie. Należy sądzić, że było ich wielu, skoro w 1687 roku, po okresie wyniszczających wojen, podjęto decyzję o wystawieniu cerkwi. Kolator swoje postanowienie uzasadnił tak: „Przychylając się do pobożnego uczynku poddanych moich Boratyńskich [...]”⁹⁵. Pierwsze dane, bardzo ogólne, znajdują się w protokole wizytacji z 1732 roku, gdzie zaznaczono, że parafia obejmowała swoim zasięgiem unitów w Muratynie

⁹² Tamże, sygn. 110, s. 395.

⁹³ Tamże, sygn. 122, k. 284v.

⁹⁴ Na temat rekolekcji kapłańskich zob.: W. B o b r y k, *Duchowieństwo unickiej diecezji chełmskiej w XVIII wieku*, Lublin 2005, s. 72-74.

⁹⁵ APL, ChKGK, sygn. 103, k. 159.

i Wólce Pukarzowskiej⁹⁶. Jak pokazuje protokół kolejnej wizytacji z 1760 roku, w ciągu 28 lat dzielących obydwie wizytacje, w jej strukturze została włączona kolejna wieś – Pukarżów⁹⁷. Ostatnich konkretnych danych w kwestii wiernych dostarcza protokół wizytacji z 1775 roku⁹⁸. W dokumencie tym powtórzone są zapisy dotyczące tych samych, co w 1760 roku wsi, wchodzących w skład parafii. Ponadto w przybliżeniu określono, że do „sakramentów pokuty zdolnych około 130 ludzi”. Oczywiście wykaz wiernych przystępujących do poszczególnych sakramentów nie pozwala nam na określenie liczby parafian, ale może dostarczyć podstawowych informacji o stanie i dynamice zaludnienia parafii, a także umożliwi nieco dokładniej opisać jej strukturę demograficzną. Jednakże wyciąganie na tej podstawie wniosków na temat liczby wiernych w parafii nie jest wiarygodne i może prowadzić do dużych nieścisłości. Mając tego typu dane i chcąc oszacować ogólną liczbę wiernych, należy (za Cezarym Kukło) do komunikowanych doliczyć co najmniej 25% wiernych, tyle bowiem przeciętnie było dzieci młodszych⁹⁹. Wobec powyższego, stosując ten wskaźnik, można określić, że w badanym okresie parafia liczyła około 163 wiernych.

Jednym z najistotniejszych aspektów charakterystyki społeczności parafialnej pozostaje zagadnienie kształtowania się jej poziomu religijnego i moralnego. Niestety, w przypadku omawianej parafii niedostatek źródeł nie pozwala na określenie stanu religijności tamtejszej wspólnoty. Pierwsza, a zarazem ostatnia tego typu pośrednia informacja pochodzi z 1760 roku i pozwala sądzić, że niektórzy wierni nie znali podstaw wiary, ponieważ, jak już wyżej wspomniano, wizytator, biskup M. Ryłło pod karą kanoniczną zabronił plebanowi udzielania ślubów osobom „nieumiejącym przedniejszych artykułów wiary świętej [i] katechizmu”¹⁰⁰.

Zakończenie

Z analizowanych źródeł wynika, że funkcjonowanie parafii unickiej pw. św. Mikołaja w Muratynie można analizować jedynie w odniesie-

⁹⁶ Tamże, sygn. 103, k. 160v.

⁹⁷ Tamże, sygn. 110, s. 395.

⁹⁸ Tamże, sygn. 122, k. 284.

⁹⁹ C. K u k l o, *Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 74.

¹⁰⁰ APL, ChKGGK, sygn. 110, s. 395.

niu do XVIII wieku. Można się domyślać, że probostwo to, podobnie jak i inne parafie, w ciągu pierwszych lat istnienia otrzymało konieczne dla obrzędowości unickiej podstawy ekonomiczne i wyposażenie. Paramenty liturgiczne zmieniały się i były uzupełniane przez cały okres istnienia parafii.

Niewiele wiadomo na temat warunków mieszkaniowych parocha; źródła wspominają o tym bardzo ogólnikowo. Podobnie przedstawia się sytuacja w przypadku budynków ekonomicznych. Także dane dotyczące liczby wiernych są bardzo ubogie. Określenie liczby wiernych jest szczególnie trudne dla XVIII stulecia, kiedy to wizytatorzy nie badali szczegółowo tego zjawiska, kontentując się jedynie pobieżnymi wyliczeniami. W przypadku duchownych tej cerkwi ustalono, że w badanym okresie pracowało ich tam pięciu. Na koniec należy zaznaczyć, że niniejszy artykuł nie zamyka tematu, a badania dziejów parafii murałyńskiej w XVII wieku będą kontynuowane, jeżeli zostaną odkryte wcześniejsze źródła.

JANUSZ ADAM FRYKOWSKI

**ST. NICHOLAS UNIATE PARISH IN MURATYN
IN THE LIGHT OF 18th CENTURY POST – VISITATION PROTOCOLS**

Abstract

Muratyn is a countryside village located in Laszczów gmina (commune), in the northern part of Tomaszów powiat in Lubelskie Province. The first written record about this village dates back to 1430, when Władysław I, the Duke of Belz, granted this estate to Mikołaj Nieborowski, the castellan of Sochaczew. The exact date of commencement of the functioning of St. Nicholas parish in Muratyn is unknown, however, there is no doubt it happened before 1687. It is also known that during the period of functioning of this parish it administratively belonged to Tyszowce Deanery. Having analyzed post-visitation protocols left by bishops of Chelm not only is the look of the wooden parish church recreated along with its fixtures and fittings but also the look of the presbytery and ancillary buildings is outlined. Furthermore, ecclesiastical benefice and its fluctuation in the particular period this research paper is focused on is estimated. Not only are the personal details of 5 parochs (parish priests) working in this particular parish established but also the number of parishioners is estimated.

Translated by Waldemar Fugas

